

УДК [378. 016:168.522] (043.3)

Варіативність змісту як потенціал оновлення гуманітарної навчальної дисципліни «Культурологія»: методологічні засади

Тетяна Зюзіна,

доктор педагогічних наук, професор,
Київський національний університет культури і мистецтв

В Концепції розвитку освіти України на період 2015 — 2025 рр. серед численних проблем організації навчального процесу у вищій школі називається і проблема постійного і безсистемного оновлення змісту освіти [1].

Умовами для системного оновлення змісту освіти і зокрема гуманітарної її складової безумовно є обґрунтування теоретико-методологічних засад проектування змісту окремих дисциплін, що дозволяє формувати базові та варіативні центри їх проблемно-тематичного поля.

Враховуючи, що вишам надані можливості самостійно формувати комплекс навчальних дисциплін, представлених у навчальному плані підготовки фахівця, доцільним є обговорити і модель змісту навчального курсу «Культурологія» як такого, що посідав останні двадцять років достойне місце у блоці соціально-гуманітарних дисциплін, ставши важливим чинником світоглядної підготовки професіонала у вищій школі

Навчальний курс «Культурологія» з'явився на початку 90-х років. Визначення проблемного поля, наукового напрямку і навчальної дисципліни більше десятиліття залишалося дискусійною проблемою вітчизняної гуманітаристики. При цьому підкреслимо, що наукова галузь і навчальний курс проходили дещо автономні шляхи формування. Курс став простором для презентації культуроло-

гічного знання в широкому розумінні: теорії культури, історії культури, художньої культури, народної культури, сучасної культури, соціальної культурології. Остаточне визначення базового і варіативного компонентів проблематики змісту загальноосвітнього курсу «Культурологія» і сьогодні залишається актуальним.

Для того щоб представити усталену модель та обґрунтувати варіативний потенціал змісту загальноосвітнього за своєю сутністю навчального курсу «Культурологія», розглянемо специфіку культурологічного знання та його генезу в академічному просторі крізь призму еволюції концепцій змісту підручників

Перш за все, охарактеризуємо специфіку культурологічного знання, представленого в академічному просторі ВНЗ.

Культурологія як інтегрований курс має низку особливостей. У ньому представлені такі проблемно-тематичні блоки, як суспільно-історичний; науково-філософський; природничо-науковий; художньо-мистецтвознавчий. Його мета полягає у визначенні культурної домінанти епохи.

Навчальний курс «Культурологія» пройшов еволюцію в напрямку розуміння його місця в соціогуманітарному блоці університетської освіти. Він розглядався як а) пропедевтичний, рекомендувався до вивчення на перших курсах; б) синтетично-інтегративний (узагальнюючий) вив-

чався на старших курсах як підсумковий. У наш час він набуває специфічності в основному як курс, що презентує частину духовної культури: науку, освіту, мистецтво, а за педагогічними функціями — повинен вирішити проблеми підвищення загальної культури студентства, його поінформованості в галузі художньої культури. Це зумовлює поступове зміщення його на перший етап підготовки бакалаврату (1–2 курс) (така ситуація, принаймні за результатами нашого аналізу, складається в Україні), що співпадає з світовими тенденціями університетської освіти.

«Культурологія» в циклі гуманітарних дисциплін виконує функції фундаментальної загальноосвітньої дисципліни, необхідної для підготовки студентів за різними професійними напрямками та спеціальностями. Зміст культурологічних дисциплін є інформаційно-знаннєвою основою формування соціокультурної компетентності та соціально-особистісної компетенції, що є структурними елементами професійної культури фахівця з вищою освітою. Культурологія має непересічне значення для виховного впливу на студентську молодь, яку б професію вона не отримувала, оскільки сприяє формуванню: а) здатності до передбачення соціально-економічних, екологічних, моральних наслідків професійної діяльності; б) моральних, етичних та соціальних понять, необхідних для діяльності в інтересах суспільства; в) позитивної особистісної філософії. Вивчення культурологічних дисциплін сприяє усвідомленню не лише утилітарних мотивів і цілей діяльності професіонала, а і смислів діяльності в її історико-культурному контексті.

В культурології як новому раціональному соціально-гуманітарному знанні — відкритому, поліцентричному, варіативному, мінливому — реалізувалася характерна для сучасної самосвідомості ідея перегляду ієрархічних принципів класифікації наук. Подібне знання вибудовується на основі вільного, усвідомленого вибору різних загальних та галузевих теорій, дослідницьких підходів, мов, дискурсів.

Під культурологією у вищій школі визнається переважно її гуманітарний напрям, який став специфічно академічною університетською сферою знання. Інтегративність є органічною, сутнісною характеристикою академічного культурологічного знання. В навчальному курсі «Культурологія» інтегровано представлено розвиток різних галузей науки, освіти, всіх видів і жанрів мистецтва. Він є своєрідною мозаїкою історичних, філологічних, етнографічних та мистецтвознавчих знань.

Аналіз широкого кола сучасної філософської та педагогічної літератури доводить, що культурологія в наш час розглядається як динамічний простір соціально-гуманітарного знання без чітко окреслених предметних меж, відкритий різним загальним та галузевим теоріям. Це становить методологічну основу для зміни підходів до відбору, систематизації, адаптації, дидактичної редукції навчальної інформації при розробці змісту гуманітарного культурологічного знання в процесі педагогічного проектування осучасненої моделі культурологічної підготовки у ВНЗ.

Поділ проблематики духовної культури на блоки й розділення її на різні навчальні дисципліни в гуманітарній університетській освіті — це умовність, освячена традицією. В своїй основі проблематика курсів культурологічного циклу (естетики, етики, релігієзнавства, етнографії) надзвичайно близька. Синтез проблематики культурологічного характеру є методологічно виправданим у навчальному курсі «Культурологія»

Поліконцептуальність підходів до культурології як науки визначає поліваріативність культурології як навчального курсу і зумовлює ситуацію подальшої дидактичної розробки проєктивних моделей змісту дисципліни в навчальній літературі для вищої школи протягом кінця ХХ — початку ХХІ століття.

Представимо аргументи на користь конструктивності даної позиції, тобто доцільності подальшої дидактичної

розробки проєктивних моделей змісту дисциплін на прикладах докладного розгляду еволюції змісту підручників з курсу «Культурологія».

Розглянемо еволюцію концепцій змісту навчальної літератури з культурологічних дисциплін, оскільки вони відображають генезис академічного культурного простору ВНЗ.

Пріоритетність, незамінність посібника зумовлена стійкими уявленнями, що визначають погляд значної частини педагогічного співтовариства на навчання як процес передачі абсолютного, закінченого знання визначеного обсягу в готовому вигляді, деякої суми фактів, достатньої для того, щоб вважатися сучасно освіченим. Дискусійність цієї тези ні в якій мірі не заперечує значення змістового компонента в навчальному процесі, важливість якості підручника для освоєння наукової галузі. Тексти навчальної літератури представляють підходи до педагогічного проєктування змісту навчальних курсів, що означає визначення сукупності змістових елементів, їх порядку та обсягу в освітній презентації культурологічного знання і значною мірою визначають ефективність управління процесом навчання.

Аналіз дидактичних одиниць, що представлені в підручниках та посібниках з культурології, дозволив здійснити поелементний аналіз змісту навчального матеріалу та його логічної структури й зробити висновок, що пошук оптимальної змістової моделі курсу продовжується [2].

Аналіз проблемно-змістових аспектів академічного культурологічного знання, рівнів його організації та структури через віддзеркалення в змісті навчальної літератури для вищої школи дозволяє відслідковувати еволюцію концепцій визначення предмета культурології як навчального курсу. Представимо узагальнення щодо дослідженого аспекту проблеми [3].

Культурологія як навчальний курс за більш ніж два десятиріччя його існування

в освітньому університетському просторі зазнала значних змін і отримала «новий вигляд». Заміна навчального курсу «Теорія та історія світової і вітчизняної культури», який з'явився на початку 90-х, на курс «Культурологія» у середині 90-х відобразив етап сутнісної та термінологічної переорієнтації культурологічного знання в освітньому просторі.

Історичний аспект аналізу дозволяє виділити етапи розвитку навчальної літератури з курсу «Культурологія» і запропонувати їх характеристику. Підручники та навчальні посібники:

а) «першої хвилі» (1989 — 1995 рр.), у яких курс «Культурологія» розглядається як чинник формування «нового» «немарксистського» світогляду, розвитку національної самосвідомості, інтересу до національного художнього спадку, народної звичаєвості;

б) «другої хвилі» (1995 — 2000 рр.) у яких курс «Культурологія» розглядається як засіб підвищення філософської культури, в них переважала в основному філософська та історична проблематика;

в) «третьої хвилі» (2000 — 2015 рр.), в них культурологічне знання розглядається як чинник підвищення гуманітарної ерудованості, домінантною стає переважно естетична, мистецтвознавча, літературознавча проблематика.

Характерною рисою навчальної літератури з культурології «нової генерації» є посилення значення художньої складової в змісті всіх типів підручників. Інтеграція мистецтва — провідний принцип викладення мистецтвознавчої проблематики в культурологічному контексті.

Гформувалося нове розуміння специфіки навчального предмета «Культурологія», цілей і завдань культурологічної освіти в нових соціокультурних умовах. На наш погляд, вектор змін має такі тенденції: від фундаментального — до прикладного; від теоретичного — до художнього; від концептуально-методологічного — до просвітницького.

За результатами аналізу нормативної навчальної літератури відзначимо

характерні тенденції формування змісту культурологічного знання [3].

Щодо представленості національної культури, то її виклад у сучасних підручниках відбувається у двох варіантах: а) контекстному та б) виокремленому.

За принципами реалізації ідеї поліетнічності в змісті нами виділені такі типи підручників та навчальних посібників: а) універсального характеру (у яких преважує орієнтація на історико-хронологічний принцип викладання проблем культури, переважно європейського регіону); б) глобального характеру (в яких відбір та класифікація навчального матеріалу здійснюється за принципом «культурних регіонів світу»).

Констатуємо наявність підручників з різним розумінням принципу регіональності. Він у цілому трактується як представлення культури «народів близького кола», під яким різні автори розуміють різні за характером «кола». У одних це — національні меншини, народи України, слов'янські народи; у інших — народи європейського континенту. Тобто і в цьому випадку виклад може здійснюватися за принципом «від близького — до далекого» і «від далекого — до близького».

За «широотою полів» представлення духовної культури вважаємо за доцільне виділити підручники з «широким», цілісним відображенням підсистем духовної культури, тобто представлення філософії, права, релігієзнавства, мистецтва, освіти, науки, та підручників «звужених полів» — з переважним розглядом таких підсистем духовної культури, як наука, освіта, мистецтво. Аналіз змісту дидактичних одиниць, представлених в більшості підручників і навчальних посібників з культурології, дозволяє зробити висновок, що сьогодні частка представленості підручників «широких проблемних полів» зменшується, намітилася тенденція до представленості культурологічного знання в навчальних посібниках за принципом «звужених предметних полів» [4].

Підводячи проміжні підсумки, зазначимо, що, як показав аналіз більш

ніж 50 підручників різних авторів кінця ХХ — початку ХХІ ст., в змісті курсу «Культурологія» усталеними є такі проблемно-тематичні блоки: «Сутність. Структура, функції культури», «Основні категорії культурології», «Філософський аналіз культури», «Теорії культурних змін», «Форми культури» [2]. Ці проблемні центри повинні бути обов'язковими інваріантами базового змісту, а на його основі — розробки різних програм. Визначені проблемні центри формують основу культурологічної свідомості сучасника в процесі вивчення навчального курсу «Культурологія», та згідно з нашою проективною моделлю є дидактичними одиницями базового компонента варіативної структури змісту навчального курсу «Культурологія».

Перейдемо до обґрунтування варіативного компонента змісту загальноосвітньої «Культурології».

Аналіз специфіки культурологічного знання та еволюції концепцій змісту підручників дав підстави для низки важливих методологічних висновків.

Щикл культурологічних дисциплін може розглядатися як сукупність «співвіднесених» або «споріднених дисциплін». Тому при відборі одиниць дисциплінарного знання та його адаптації до різних цілей і завдань, наприклад, перегрупування в процесі корекції модулів, зміни обсягу навчальних годин, можна досягти гнучкості та динамізму, зберігаючи цілісність репрезентації духовної культури в навчальному процесі.

Ураховуючи, що культурологія — інтегроване предметне коло без чіткого обмеження, довівши, що сьогодні різні галузі гуманітарного знання (такі, як етнологія, релігієзнавство тощо) можуть розглядатися і як самостійні, і як внутрішні спеціалізації культурології, маємо методологічні підстави для варіативного структурування навчальної інформації, введення нових дидактичних одиниць у процесі педагогічного проектування навчального змісту культурологічних дисциплін.

Спільність предметного, концептуально-пізнавального й проблемного простору різних культурологічних дисциплін (зокрема естетики, етики, етнографії, релігієзнавства, культурології) формується завдяки спеціалізованому вивченню багатоманітних культурних форм, процесів і соціокультурних практик у різних історичних, соціальних і інтелектуальних контекстах, що робить економічним перегляд структури змісту курсу з розширенням представленості інших наук про культуру, наприклад, мистецтвознавства та етнографії.

Підвищена проникливість дисциплінарних меж академічної культурології створює для викладачів, з одного боку, додаткові труднощі у визначенні змістово-предметного стрижня освітніх програм, а з іншого, — робить методологічно виправданим варіативне включення в них різних проблемних блоків як дидактичних одиниць навчальної інформації.

Звідси вважаємо, що варіативна складова змісту «Культурології» може компонуватися за рахунок інформації з таких галузей гуманітаристики, як етнографія; мистецтвознавство; соціальна культурологія.

Необхідність проектування оновленого змісту курсу «Культурологія» може бути зумовлена як прикладними завданнями (варіативність обсягу годин курсу), так і завданнями фундаментального характеру. Ми вдалися до проектування моделі оновленого змісту загальноосвітнього курсу «Культурологія», виходячи значною мірою з необхідності вирішити актуальні проблеми гуманітарної підготовки у ВНЗ: а) посилення ціннісно-нормативного аспекту викладання культурологічних дисциплін; б) реалізації міжпредметного вивчення класичного надбання, художньої класики; в) поєднання раціонального й гуманітарного типів дискурсів у культурознавчій проблематиці. Вирішення цих завдань посилює ефективність виховного впливу культурологічного знання, сприяє підвищенню рівня загальної культури студент-

ства. Це зумовлює необхідність пошуку шляхів оновлення змісту на рівні перегляду не тільки загальної проблематики культурологічних курсів, а й інноваційних заходів іншого типу — наскрізних змістових ліній культурологічної підготовки.

Проектування змісту навчального предмета «Культурологія» здійснено нами на основі теоретично-методологічних засад, розроблених у вітчизняній культурології та дидактиці, згідно з якими проблемно-тематичний блок визначається як укрупнена дидактична одиниця, що складається з логічно різних елементів, які в той же час відзначаються інформаційною спільністю. Розробка змістової структури на рівні проблемно-тематичних блоків, у функціональній єдності його елементів здійснювалась на основі матеріалів різних типів і видів підручників з «Культурології» [3].

Розглянемо варіативний потенціал етнографічного компонента. Відповідно до нашої концепції, етнографічна регіональна проблематика в межах змісту навчального курсу «Культурологія» має бути представлена варіативно у декількох темах. На наш погляд, найдоцільнішими є теми «Етнорегіональна своєрідність традиційної культури українців» (що передбачає ознайомлення з проблемою історико-етнографічного районування України) та «Розвиток української етнокультурологічної думки», оскільки витоки української культурологічної думки, на наш погляд, лежать в площині етнографічних досліджень.

При розгляді теми «Основні категорії культури» доцільно представити проблематику «Національна та етнічна культура». Слід приділяти більше уваги роз'ясненню сутності етнічних процесів згідно положень сучасної етнологічної науки; поглибити рівень розкриття процесу формування національної та етнічної культури. Зупиняючись на проблемі запобігання міжетнічних конфліктів, які виникають у ХХІ ст. у зв'язку з паралельними тенденціями глобалізації, розкрити положення концепцій організації між-

культурної взаємодії у постіндустріальному суспільстві, наголошуючи на конструктивності концепції акультурації як процесу прийняття чужої культури при збереженні власної ідентичності.

Проте, на нашу думку, розгортання варіативної складової змісту «Культурології» може відбуватися не тільки за рахунок представлення спадщини.

Педагогічна доцільність варіативних проблемно-тематичних блоків зумовлюється і тим, що кожному новому поколінню необхідно переосмислювати, оновлювати, розвивати або, у крайньому разі, творчо реінтерпретувати соціальні та культурні норми, випрацюючи нові еталонні взірці — «культурні тексти» (у релігії, філософії, мистецтві, суспільній свідомості) і реалізувати їх уже в нових історичних умовах існування, перекладати їх на нові, більш актуальні, мови та коди культури та транслювати наступним поколінням у постійно оновленому вигляді. А головне — здійснювати всі ці трансформації, зберігаючи більш чи менш виявлену лояльність до історичного досвіду та традицій.

Звичайно, міра радикальності такого роду трансформацій залежить від рівня розвитку суспільства та домінуючого вектора його існування: модернізаційного чи традиціоналістського. Проте абсолютно «застиглі» у своїй традиційності народи або, навпаки, такі, які тотально відмовляються від свого культурного надбання, практично не зустрічаються. Як свідчить історія, в інший спосіб збереження стабільного колективного життя неможливе. «Це вічне протиріччя між досвідом і традицією та новими актуальними потребами вирішується в дуже напружених творчих пошуках людського розуму, в емоціях та інтуїціях людського таланту, що логічно не можна пояснити, які характеризуються несподіваними поворотами та імпровізаціями, компромісами між різними ціннісними установками тих чи інших соціальних груп і т.п.» [5, с. 7]. Це і є культура, або, у крайньому разі, те, що ми розуміємо як «живу культуру». Представ-

лені в освіті знання культурологічного характеру є механізмом урівноваження векторів модернізації та традиціоналізму в сучасному і майбутньому, впливу на образ «живої культури».

Реалізацією тези щодо презентації пласта «живої культури» в гуманітарному курсі «Культурологія», на наш погляд, може бути представлення тем прикладного характеру. Так, зокрема, вважаємо за прийнятне представити тему «Державна політика в галузі культури (вітчизняна і зарубіжна)». Навіть побіжне оглядове ознайомлення з темою вводить у простір сучасної культури. Тема «Державна політика у галузі культури» дасть можливість оглянути підходи до взаємодії культури і влади в різних країнах світу, показати різноманіття сучасних і традиційних форм творчого самовираження в різних національних культурах. Доречною, на нашу думку, може бути і тема соціального характеру. Наприклад, питання соціальної опіки у вигляді лекції: «Соціальна опіка: моделі ХІХ — ХХ ст. Цінності соціальної солідарності і взаємодопомоги в Україні». Доцільними, на наш погляд, є і включення різних тем мистецтвознавчого характеру.

Таким чином, навчальний курс «Культурологія» є значним за обсягом, складністю й різноаспектністю матеріалу. Культурологія як наукова галузь являє собою динамічний простір соціально-гуманітарного знання, відкритого різним загальним та галузевим теоріям, дослідницьким підходам та мовам. Це є методологічною підставою для використання різних дидактичних підходів до систематизації навчальної інформації в межах курсу при розгляді його як самостійного дидактичного утворення.

Усе вищезазначене дозволяє зробити висновок, що методологічним підґрунтям для постійного оновлення змісту навчальної дисципліни «Культурологія» є рухливість її предметних меж, головне усвідомлювати, що курс повинен виконувати функції залучення до культури як у «широкому», так і «вузькому» зна-

ченні терміна «культура», залежно від дидактичної ситуації, що складається в навчальному плані підготовки фахівців, тобто від моделі гуманітарної підготовки, за умов узгодження змісту з проблематикою інших гуманітарних дисциплін ВНЗ з метою уникнення дублювання. Це робить цілком виправданим варіативні моделі змісту залежно від дидактичної ситуації, що складається в конкретному ВНЗ.

Таким чином, нами визначені методологічні засади оновлення змісту гуманітарного курсу «Культурологія» та доцільність введення в навчальний курс «Культурологія» нових варіативних проблемних концентрів.

Література

1. *Кремень, В.* Проблеми якості управління освітою в контексті сучасних

цивілізаційних змін // Педагогіка і психологія. — 2014. — №4. — С. 5-11.

2. *Зюзіна, Т.О.* Еволюція концепцій змісту навчальної літератури з культурологічних дисциплін як відображення генезису академічного культурознавчого простору у ВНЗ // Вісн. ЛНУ імені Тараса Шевченка. — 2011. — № 20. — Ч. II. 2011— С. 133-143.

3. *Зюзіна, Т.О.* Дидактичні принципи формування змісту в підручниках з гуманітарної культурології для вищої школи // Вісн. ЛНУ імені Тараса Шевченка. — 2011. — № 10. — С. 13-19.

4. *Опанасюк, Ю.* Формування інформаційної філософії освіти в умовах глобалізації // Вища освіта України. — 2015. — №2. — С.44-49.

5. *Флиер, А. Я.* Культурологическая парадигма образования // Культурология 20-11 : авторский сборник эссе и статей. — М. : Согласие, 2011. — 231 с.

23.09.2015